

STUDIA LITTERARIA

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZETÉNEK KIADVÁNYA**

TOMUS XXXII.

REDIGUNT:

I. BITSKEY ET A. TAMÁS

TOPOSZOK ÉS EXEMPLUMOK RÉGI IRODALMUNKBAN

**DEBRECEN
1994**

Tüskés Gábor:

AZ EXEMPLUM HASZNÁLATA ÉS TÍPUSAI NÁDASI JÁNOS MŰVEIBEN

Az exemplumkutatásnak alapvetően kettős célkitűzése lehet: 1. az irodalomtörténet egy-egy szerző retorikai, szövegkezelő módszerének feltárásával megalapozza az exemplumok hatásmechanizmusát érintő következtetéseket, 2. a folklorisztika az elbeszélő motívumokat követi nyomon különböző szerzők műveiben. A kétféle megközelítés találkozhat, amikor például az irodalomtörténet egy szerző exemplumanyagának helyét keresi az elbeszélő témák történetében, illetőleg amikor a folklorisztika egy motívum történeti összefüggéseit kutatja konkrét szövegkörnyezetben.

Az utóbbi tíz évben az irodalomtörténeti és a néprajzi elbeszéléskutatás jelentős eredményeket könyvelhet el az exemplumok vizsgálatában. A kutatás fellendülését önmagában is jelzi Christoph Daxelmüller exemplum-bibliográfiája, amely az utóbbi néhány évtized nemzetközi szakirodalmából mintegy 1100 tételt tartalmaz.¹ S bár az exemplum minden funkcióját és megjelenési formáját figyelembe vevő vizsgálat továbbra is hiányzik, a téma- és a motívumtörténeti elemzések, szövegkiadások, kézikönyvek és monográfiák nyomán kezdenek kibontakozni egy mindkét diszciplínában elfogadható, az irodalmi és a folklór szövegekre egyaránt érvényes új műfajelmélet, ezen belül egy új exemplum-meghatározás körvonalai.

E meghatározás szerint a kora újkori exemplum többszörösen beágyazott, másodlagos irodalmi használati forma. Kizárólag funkcionálisan meghatározható szövegrendező módszer, amely az elbeszélő műfajok és azok redukált formái mellett átfog különböző nem elbeszélő elemeket, nyelvi építőköveket. Elsődleges szerepe a tanítás (educatio), bizonyítás (demonstratio), megvilágítás (illustratio), meggyőződés (persuasio), érvelés (argumentatio), erkölcsi tanítás (moralisatio) és a szórakoztatás (delectatio). A homiletikai, vallási-didaktikus és épületes irodalmon kívül jelentős szerepet játszik a történeti, jogi, természet-tudományi és más szövegekben. Analóg szerkezete tükrözi a gondolkodás tipologikus irányultságát, formája és használati módja annak a szövegnek az intellektuális szintjét, amelyben alkalmazzák.²

Ennek a meghatározásnak fő újdonsága az, hogy mellőzi a hagyományos irodalomtörténeti és folklorisztikai műfaji kategóriákat, s szakít az exemplumnak narratív formaként való egyoldalú értelmezésével. Ebből következik, hogy egyrészt az exemplumkutatásnak tekintetbe kell vennie mindazokat a nem elbeszélő szövegeket, amelyek exemplum funkcióban szerepelnek. Másrészt szakítania kell az exemplumot a szövegkörnyezettől elkülönítő felfogással, s

fokozott figyelmet kell fordítania az exemplumszövegek kontextusára, szerkezeti integrációjára, konkrét alkalmazására.

Tipológiák, jezsuita exemplumhasználat, módszer

Az exemplumkutatás egyik továbbra is megoldatlan problémája az anyag rendezése, tipologizálása és hozzáférhetővé tétele. A klasszikus elbeszélő műfajokat alapul vevő csoportosítások lényegében épp úgy célt tévesztettek,³ mint a szövegek forrás vagy tartalom szerinti beosztása.⁴ Nem túlságosan szerencsések azok a megoldások sem, amelyek eleve lemondanak bármiféle rendezésről, a kiválasztott motívumok betűrendjében közli a típusokat és terjedelmes mutatóval segítik a feltárást.⁵ A leghasználhatóbbnak azok a katalogizálási, tipologizálási kísérletek látszanak, amelyeket egy szerző exemplumkezelő gyakorlata (célkitűzése, szándéka),⁶ illetőleg a szövegekre jellemző vonások (elbeszélő témák, motívumkörök, hagyományrétegek, előadásforma stb.) alapján hoztak létre, és amelyek terjedelmes szövegpéldát is közölnek.⁷ A Wolfgang Brückner irányításával mintegy húsz éve működő würzburgi „exemplumkutató műhely”-ben készült szerzői monográfiák közös vonása, hogy az exemplumok műveken belüli előfordulási sorrendjében közölt, funkció és más mutatók segítségével feltárt katalógust az adott szerző exemplumhasználatának alapos feldolgozása egészíti ki.

A monografikus feldolgozások nyomán lassan kezdenek kirajzolódni a XVI–XVII. századi jezsuita szerzők exemplumhasználatának közös jellemzői.⁹ Ezek közül a legfontosabb, hogy az nem jelent gyökeres szakítást a középkori gyakorlattal. Az exemplum a jezsuita szerzőknél is a vallási eszmék terjesztésének, a tanításnak, az építő szándék megvalósításának és a bizonyításnak fontos eszköze, míg a szórakoztatás rendszerint háttérbe szorul. Nem a történetek tartalma, hanem erkölcsi tanulsága az elsődleges. Az exemplumok rendszerint nem önmagukban állnak, hanem a kontextus, a retorikai összefüggés révén szorosan összekapcsolódnak egy vallási teológiai, erkölcsi állítással vagy azok értelmezésével, gyakorlati megvalósításával. A funkció adott szövegösszefüggésben mindig a szerzői szándék függvénye. A szövegek kiválasztásának alapvető szempontja az alkalmazhatóság. Exemplumként szerepelhet minden olyan irodalmi, nyelvi alakzat, amely adott értelmi összefüggésben didaktikus funkciót tölt be. A jezsuita szerzők általában törekszenek a rövid, tömör előadásra, az elbeszélés redukciójára, a szerzői szándéknak megfelelő „lényeg” megragadására. A felhasznált forrás és műfajok köre bővül, s megjelennek a jezsuita szentekkel, missziókkal és társulatokkal, valamint a társaság jeles tagjaival kapcsolatos történetek, ami egyben jelzi az exemplum egyik megújulási lehetőségét. Mindezek a sajátosságok a befogadó szövegkörnyezettől, a szerzői célkitűzéstől és invenciótól függően kisebb vagy nagyobb mértékben módosulhatnak.

A monografikus elemzések másik fontos tanulsága, hogy egy-egy szerző exemplumkezelő gyakorlata eredményesen csak komplex módszerrel, a tartalmi, műfaji, funkcionális szempontok, a kulturális, társadalmi kontextus és az ezek által meghatározott szöveggeneráló elvek (ún. szövegfölötti karakter konstellációk) együttes figyelembevételével vizsgálható. Bármiféle tipologizálás kizárólag az adott exemplumanyag saját jegyeinek összessége, illetőleg ezeknek a jegyeknek a kombinációja alapján hozható létre.

Egy ilyen komplex vizsgálati módszert dolgozott ki például Wolfgang Beck a Johann Jacob Otho délnémet protestáns posztillaszerző két fő művéből kivonatolt 625 prédikációs exemplum alapján.¹⁰ E koncepció szerint egy szerző exemplumhasználatának sajátosságait alapvetően három irányból lehet megközelíteni. Az első az exemplumanyag belső és külső jellemzőinek a számbavétele. A külső jegyek a terjedelem, a kor, a hihetőség és a cselekmény intenzitása. A belső sajátosságokat az ok – okozati viszonyok, a személyek, tárgyak és azok tulajdonságai, valamint a cselekvő aktivitás jellege, mértéke alkotják. A második szempont az exemplumhasználat általános vonásainak tisztázása. Ezek a szövegek kiválasztása (források), feldolgozása (nyelv, stílus) és szorosabb értelemben vett alkalmazása. A harmadik szempont a kontextus és a szövegek megjelenési formája, viszonya. Ide tartozik a tartalom, a szerkezet (morfológia) és a szerzői szándék vizsgálata. Az elképzelést szemléltető áttekintő táblázat a szövegszintek, a funkciók, a kontextus és az alkalmazási technika lehetséges kombinációinak figyelembevételével összesen 42 kategóriát, speciális vizsgálati lehetőséget tartalmaz. Ezen kívül Beck közölt egy analitikus tervezetet az exemplumok dokumentációjára. A tervezet nyolc fő részben, hierarchikus tagolásban összesen mintegy nyolcvan kérdőpontot tartalmaz. Nyilvánvaló, hogy az elképzelés megvalósítása még az elektronikus adatfeldolgozás alkalmazásával is utópisztikus, s hogy egy ilyen differenciált feltárási munka egyetlen szerzőnél is jelentős munkabefektetést igényel.

Az elemzett mű

Az elemzés alapjául Nádas János: *Maria, aeternitatis beatae porta sancta*, az az, *Maria az boldog örökké-valóságnak szent aitaja...* című, minden valószínűség szerint Pozsonyban, 1645-ben kiadott munkáját választottam (RMK I. 778). A választást elsősorban az indokolja, hogy ez Nádas első, példányszerűen ismert magyar nyelvű munkája, melyet eredetileg is magyarul írt, és amelyben egy lényegében kialakult frói eszköztár részeként meghatározó szerepet játszanak az exemplumok. A művet Szabó Károly tévesen Kerti Fábián veszprémi kanonoknak tulajdonította, s felvetette Sámbar Mátyás jezsuita szerzőségének lehetőségét is.¹¹ Kerti Fábián azonban a címlap és a könyv végén olvasható szerzői megjegyzés szerint csupán mecénása volt a műnek, s az egyik ajánlást szerezte. Nádas szerzőségét a tartalmi és szerkezeti sajátosságok mellett egyér-

telmően bizonyítja, hogy a könyv szerepel 1666-os autobibliográfiájában,¹² s hogy a rendi bibliográfiák is neki tulajdonítják.¹³ A könyv utolsó két lapján a szerző arról tájékoztatja az olvasót, hogy a mecénás a kézirat nyomdába adása után elhunyt. Ez az utalás a publikáció történetének egyik mozzanatára szoros kapcsolatban áll a mű témájával és a szerző egyik elsődleges célkitűzésével: a halálra való emlékeztetéssel, felkészítéssel.

A nyolcadrét formátumú, [8]+188 lap terjedelmű könyvet a mecénás a nagyszombati és a győri Mária-kongregációnak ajándékozta. Az egyetlen ismert példány egykorú használatát a tulajdonosi bejegyzések tanúsítják.¹⁴ Meghatározó műfaja a kongregációs kézikönyv. Voltaképpen napi használatra szánt meditációs könyv, elmélkedés-, exemplum- és imádságyűjtemény, ún. lelki kalauz, középpontban a halálra való állandó készülés és Máriának mint a haldoklók patrónusának a gondolatával. A külső és belső jegyek alapján másodlagos műfaji mintaként a haláltánc és a memento mori irodalom könyvtípusai jöhetnek számításba. Szerkezetét a hónap 31 napja alkotja, minden naphoz egy-egy rész, ún. tanúság kapcsolódik. A tanúságokat Nádasi három könyvben csoportosította: az elsőben 12, a másodikban 8, a harmadikban 11 rész (tanúság) található. Ezt a belső szerkezetet a szerző nem indokolja, s a tanúságok sorrendjének illetőleg a könyvek elkülönítésének elve magából a műből sem következethető ki. Az exemplumokat a tanúságok szövegébe illesztette, ezek alkotják az exemplumok befogadó környezetét, közvetlen kontextusát. Egy tanúságban általában egy, kettő vagy négy exemplum van, az exemplumok száma az egész műben összesen negyvenöt, ami nem tette szükségessé külön mutató összeállítását. A műben minden történet csak egyszer fordul elő.

A tanúságok elején (*expositio*) olvasható az adott rész témájának, céljának kifejtése. Ez rendszerint valamely hittétel bemutatása vagy felszólítás konkrét vallási cselekvés elvégzésére. Ezt követi az exemplum a bevezetőben mondottak alátámasztására, szemléltetésére. Az exemplum után következik az *applicatio moralis*, végül imádságszöveg áll, melynek témája, illetőleg célja azonos a tanúság és az exemplum témájával, ill. céljával. Az exemplumok általában tartalmazzák az ajánlott imádságok módjának a leírását, egy esetben ez a tanúság céljának kifejtése után és az exemplumok előtt található (XXI. tanúság). Íme egy kivonatos példa a tanúságok szerkezetére:

Cím: [I. könyv] Ötödik rész, V. Tanúság (30–32. o.)

Expositio: (a téma megjelölése a kateketikai szándék megfogalmazásával): A kongregáció havi szentjeit tisztelni kell. [kurzív szedéssel elkülönítve]

Exemplum (az *expositio*ban leírt szándék megerősítése, az elvont kijelentés bizonyítása, szemléltetése): Tudósítás egy hetven éves nápolyi férfi haláláról 1593-tól. A férfi csak két évvel halála előtt lett kongregációs tag. Buzgóságában a havi szentek képeit cérnára fűzve a nyakában hordta, s úgy halt meg. [a forrásmegjelölés itt hiányzik]

Applicatio moralis (az exemplum tanulsága az olvasóra alkalmazva): Ahogy te tiszteld Máriát, a havi szenteket és őrangyalodat, úgy fognak ők is szeretni téged halálod óráján. [folyamatosan szedve az exemplum után]

Imádság: 5. Imádság [címként elkülönítve] (a tanulság elmélyítése, megerősítése könyörgés formájában): Mária, angyalok, szentek legyetek mellettem halálom óráján.

Az exemplum tehát nem egyszerűen technikai segédeszköz a szövegformálásban, hanem egy-egy rész középpontjában áll, s a kontextus tartalmi és formai sajátosságait egyaránt meghatározza. Az olvasóra gyakorolt hatást a különböző szövegrészek kölcsönösen erősítik.

A szövegek kiválasztását (*ars compilandi*) és a források feldolgozását (*modus excerpendi*) vizsgálva megállapítható, hogy a felhasznált források típusai és történeti rétegei, illetőleg a forráskezelés technikái ebben a munkában lényegében azonosak a Nádasi más műveiből ismert és másutt bemutatott gyakorlattal.¹⁵ A különböző típusú és jelentős időbeli eltéréssel keletkezett forrásokat lényegében egyformán kezeli, a válogatás és a feldolgozás módja elsősorban a morális célkitűzéstől függ. Az antik auktorokat és történeteket feltűnő módon mellőzi, kiemelt szerepet szánt azonban a jezsuita történeti, irodalmi forrásoknak. Az ezekből merített anyagot besorolja a középkori és kora újkori legenda- és exemplumirodalomból átemelt szövegek közé. A szövegösszevetés tanúsága szerint a felhasznált szövegszervező eszközök köre széles és számos párhuzamot mutat a szóbeli elbeszélés technikájával, eszközeivel.

Az exemplumok tartalmi sajátosságai

A tartalmi elemzés első lépése a tér- és időbeli keretek meghatározása. Az esemény helyszínére a szövegek egyharmadánál találunk valamiféle utalást. Néhány alkalommal csupán az ország vagy egy nagyobb tájegység neve szerepel, máskor Nádasi a várat is pontosan megnevezi. Olaszországi város vagy tájegység a színtere négy történetnek (Palermo: 2, Nápoly, Szicília), Anglia, ill. Canterbury egy-egy szövegben fordul elő. Ugyancsak egy-egy szöveg kapcsolódik Bonnohoz és Gráchoz, ill. Portugáliához, Spanyolországához és a Jordán folyón túli pusztához. Magyarországi helynév egyszer sem fordul elő. Máskor csupán annyit tudunk meg, hogy a helyszín „egy neme és gazdag város”, egy apáca-, ill. egy ferences kolostor.

Az események idejének pontos megjelölésével ugyancsak a szövegek mintegy harmadában találkozunk. Ezek egy kivétellel a XVI–XVII. századra utalnak. Két szövegnél az eset éven belüli időpontjáról szerzünk tudomást (karácsony, ill. nagyboldogasszony ünnepe). A szövegek további csaknem egyharmad részénél tartalmi jegyek alapján lehetőség van a leírt esemény megközelítő datálására. Itt az arány az előbbinek épp a fordítottja: a tizenegy középkorra datálható esettel csupán két XVI–XVII. századi történet áll szemben. Így a

középkorra, ill. a XVI–XVII. századra datált vagy datálható szövegek száma csaknem megegyezik. A középkori szövegek, események többsége a XIII–XV. századhoz, az újkori anyag a XVI. század harmadik és a XVII. század első harmadához kapcsolódik.

Az exemplumok központi szereplője a szövegek túlnyomó többségében egy személy, két történetnek két-két főszereplője van. A központi szereplők többsége férfi, fiatalember vagy fiúgyermek, nő vagy leány főszereplő csupán néhány esetben fordul elő. A szövegek több mint fele utal a központi szereplő társadalmi helyzetére, állapotára. Eszerint az egyházi személyek száma több mint kétszerese a világi személyekének. Az egyháziak között többségben vannak a szerzetesek, azon belül a jezsuiták. A világi főszereplők közül három kongregációs tag, ezen kívül egy-egy városi tanácsos, katona, tudós és nemes találhatók közöttük. Ez a megoszlás arra utal, hogy Nádasi könyvét elsősorban a jezsuita iskolákba járó ifjaknak, kongregációs tagoknak, valamint a jómódú városi polgári, nemesi rétegeknek szánta.¹⁶

Huszonhat esetben Nádasi közli a központi szereplő nevét. Mindig néven nevezi a női és a férfi szenteket, azok családtagjait, valamint a jezsuitákat. Ezen kívül egy-egy ismert exemplumhőst (Teofil), ferences szerzetest, inclusust, szentéletű papot, kardinálist és öt további személyt nevez meg név szerint. Egy esetben a központi szereplő két, egymást követő exemplumnak a főhőse (Szt. Domonkos). Mindezeknél az adatoknál meghatározó, hogy a hely, idő és név pontos megjelölése az exemplumban a hitelesség egyik fontos tényezője. Egyben jelzi a szerző törekvését az elmondottak aktualizálására, szemléletessé tételére, fiktív és a történeti valóság összekapcsolására.

Az exemplumok által közvetített erények és vétkek rendszerét vizsgálva a központi szereplők túlnyomó többsége pozitív tulajdonságokkal rendelkezik. Pozitív és negatív tulajdonsággal hét főszereplő bír, egyértelműen negatív figura mindössze három található (három főhős jellemzése semleges, ill. nem értékelhető). Ennek megfelelően a példaképként állított főszereplők pozitív tulajdonságainak, erényeinek száma is többszörösen meghaladja a negatív tulajdonságokét, bűnökét. További sajátosság, hogy a bemutatott pozitív és negatív vonások részben párokat alkotnak. A pozitív tulajdonságok közül kiemelkednek a vallási, erkölcsi, egyházi meghatározottságúak (szent, jámbor, áhítatos, alázatos, bűnbánó, tökéletes stb.), valamint a segítő természetfölötti személyekkel, a vallásos kultusszal és az egyéb vallási tevékenységgel kapcsolatosak (istenfélő, szereti Máriát, segíti a kongregációt, sokat zarándokolt stb.). Néhány további pozitív tulajdonság nem hordoz vallási jelentést (becsületos, okos, tudós, szép, szereti rokonságát, híres-neves, királyi nemzetből való stb.).

A kárhoztatott tulajdonságok első csoportjába a negatív erkölcsi vonások tartoznak (tisztátalan gondolatai vannak, erkölcstelen, testi vágyak vezetik, „cifra”). A második csoport az áhítat és a vallási aktivitás elhanyagolását ostromozza (megrestült áhítatában, társulati kötelességeit nem teljesíti stb.). A harmadik csoportot a vallási alapon megfogalmazott, közelebbről nem részlete-

zett negatív minősítések alkotják (kétségbeesett, istentagadó, az ördögé, végleg elkárkozott).

Sajátos képet mutat a központi szereplők aktivitásának jellege és mértéke. Az esetek több mint felénél a főhős csupán belső, lelki aktivitást fejt ki. Fokozott mértékű külső aktivitás mindössze egy szövegben fordul elő. Hét alkalommal közepes, ill. mérsékelt külső aktivitás figyelhető meg, hat történetben a külső aktivitás belső, lelki tevékenységgel párosul. Négy exemplumban semmiféle tevékenység sincs, egy főhős természetfölötti aktivitást mutat (egy eset nem értékelhető). Mindez arra utal, hogy Nádasí a külső tevékenységformákkal szemben a belső, lelki aktivitást kifejtő főszereplőket részesítette előnyben: ők a keresztény hős tipikus képviselői. Az erények és bűnök rendszere, a külső és belső aktivitásról közvetített felfogás lényegében megfelel a XVII. századi katolikus, ezen belül jezsuita emberképnek, történelemfelfogásnak és valóságértelmezésnek.

A szövegek többségében a főhős mellett mellékszereplők is találhatók. A mellékszereplők száma legtöbbször egy vagy kettő, néhány esetben három, sőt négy mellékszereplő is van. Hét alkalommal a mellékszereplőkön kívül további figurák találhatók, nyolc szövegben a mellékszereplőket többen, csoportosan alkotják. Nádasí tehát kedvelte a főhős mellett további szereplőket is felvonultató történeteket. A mellékszereplők egyik része természetes személy vagy állat, másik része természetfölötti lény. Az utóbbiak aránya az előbbiekének csaknem kétszerese. A természetes személyek rendszerint a központi szereplő környezetének tagjai, többségük férfi, illetőleg egyházi személy. A természetfölötti lények közül messze kiemelkedik Mária alakja. Rajta kívül Jézus, az angyalok, szentek, meghalt személyek lelkei, az üdvözült szűzek és az ördög fordulnak elő egy vagy több alkalommal.

A szövegek több mint felében a központi és mellékszereplőkön kívül ún. jelentős tárgyak is találhatók, amelyeknek fontos szerepe van a cselekmény alakulásában. A tárgyak többsége elsődlegesen vallási jellegű, kisebb része közönséges tárgy, amely itt vallási összefüggésben található. A vallási jellegű tárgyak között többször szerepel a Mária-kép, a Mária-oltár és a templom, míg az olvasó és a feszület két-két alkalommal fordul elő. Egy-egy szövegben szerepel jelentős tárgyként a Máriát dicsőítő könyv, a szentelt víz, az utolsó kenet, a viaszgyertya, a cilicium, a havi szentek cédulái, a meg nem gyönt bűnök jegyzéke, valamint az ördögnek adott kézírás. A mindennapi élet tárgyai közül a könyv, a lakóház, a kút, a tömlőc, a koporsó, a kötél, a létra, a kés, a keszkenő, a virágok, a rózsák, a füst, a száraz kenyér és víz, valamint egy tál uborka kapnak különleges jelentést.

Az exemplumok két kivétellel narratív szerkezetet alkotnak. Az elbeszélt cselekvés, történés néhány esetben csupán egyetlen epizódból vagy motívumból áll, legkedveltebbek a két és a három epizód ill. motívum összekapcsolásával alkotott történetek. Többször előfordul a négy-hat önálló epizódot ill. motívumot tartalmazó szöveg, míg a hatnál több epizód ill. motívum egy exemplumban

csak elvétve található. Ezek a számok egyben jelzik a cselekmény egymáshoz viszonyított intenzitását és komplexitását. A szövegek mintegy fele közepesen intenzív ill. komplex cselekményt beszél el. Másik részét a magas és az alacsony intenzitású ill. komplexitású cselekményt tartalmazó szövegek körülbelül fele-fele arányban alkotják. A cselekmény előadása egy exemplumon belül mindig folyamatos, a különböző epizódok, motívumok közvetlenül egymásba kapcsolódnak.

A szövegek szerveződésének, Nádasi érvelési technikájának egyik alapvető vonása, hogy a történetben folyamatos az átmenet a valóság és a természetfölötti között, az utóbbi az előbbinek integráns részét alkotja. Ennek megfelelően a cselekményt meghatározó viszonyok közül központi jelentőségű a földi és a természetfölötti szféra egymásrahatása. A leggyakoribb lehetőség, hogy a történet egy pozitív vagy negatív földi élethelyzet állapot bemutatásával indul. Ezt követi a külső beavatkozás, többnyire természetfölötti hatás formájában, melynek eredménye a megtérés, a további földi élet, a halál és a túlvilági sors kedvező alakulása. Az első rész el is maradhat, és Nádasi gyakran a természetfölötti beavatkozással indítja a történetet. Máskor a természetfölötti beavatkozás marad el, s a jó halál, a pozitív földi vagy túlvilági sors az erényes földi életet jutalmazza. Alkalmyszerűen előfordul a halálos ágyon való visszaemlékezés, az események utólagos felidézése, a természetfölötti beavatkozás hírül adása, egy áhítatforma természetfölötti eredetének elbeszélése, illetőleg a negatív lelki cselekvés természetfölötti büntetése is.

A szerzői szándék, célkitűzés vizsgálatánál abból a megfigyelésből indultam ki, hogy az elsődleges és a másodlagosan beágyazott jelentésrétegek, az alárendelt és a mellérendelt szándékok/célok komplex rendszert alkotnak. A tanúságok elején megfogalmazott cél a szerző elsődleges szándékának tekinthető. Ugyanaz az elsődleges szándék kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódással több tanúságban is előfordulhat, máskor viszont csupán alárendelt szerepet kap. Ezzel párhuzamosan ugyanaz a történet egyszerre rendszerint több célt szolgál, ezek a célok szorosan összefonódnak, s különböző viszonyban állnak egymással. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, Nádasi alapvetően három célt követ: 1. a földi életvitel szabályozása konkrét cselekvésre ösztönzéssel, 2. az életvitelt szabályozó különféle eszközök, elképzelések és áhítatformák terjesztése, 3. a halál utáni kedvező sors biztosítása az olvasónak. A három cél közül rendszerint az utolsót hangsúlyozza és a bevált érvelési technikát alkalmazza: a halál utáni üdvösség elnyerése érdekében szükség van a különféle áhítatformák gyakorlására és az életmód megváltoztatására. Ennek megfelelően minden történet valamiképpen a halálhoz kapcsolódik. A halál a tisztaság és hit próbaköve, s Nádasi többnyire hívó vagy megtért emberek példaszerű, „szép” halálát mutatja be.

A szerzői szándékot közvetlenül kifejező tartalom alapján az exemplumok hat fő csoportra oszthatók, a különböző témák szoros összefonódása miatt egy történet rendszerint két vagy több csoportba is besorolható.

1. A legnagyobb csoportot a különféle *imádságokkal és más áhítatformákkal* kapcsolatos szövegek alkotják. Ezek többnyire a vallásgyakorlat pozitív hatását mutatják be az egyénre és további, rendszerint túlvilági sorsára. Az áhítatformák közül a rendszeres imádság mellett a gyónás, áldozás, böjt, alamizsnálkodás, búcsújárás és a pápai búcsúk jelentőségét hangsúlyozzák.

2. Külön csoportot alkotnak az ún. *megtéréstörténetek*. Ezek a bűnös vagy nem eléggé áhítatos ember bűnbánatának szükségességét állítják előtérbe.

3. A harmadik csoportba tartoznak a jezsuita sajátosságnak tekinthető *kongregációs exemplumok*. Ezek középpontjában a példaszerű életet folytató, esetleg kötelességeit elhanyagoló társulati tagok vagy a társulatot segítő személyek állnak.

4. Önálló csoportba sorolhatók az *ördöggel, kísértésekkel* kapcsolatos különféle elbeszélések.

5. Több exemplum központi gondolata Mária (Isten, Jézus, szentek, angyalok) csodálatos segítsége és az ennek nyomán bekövetkező *megmenekülés*, illetőleg a *bűntetés*. Ez utóbbi csak kivételesen fordul elő.

6. Az áhítatos hitért szenvedők sorsát elbeszélő ún. *vértanú történetek* csoportját csupán egy szöveg képviseli.

A Mária-motívum és a Mária-tisztelet különböző formái a történetek mintegy felében meghatározó jelentőségűek. A Mária-tisztelet leghatékonyabb eszközei Nádasí szerint a különféle Mária-imádságok: az Üdvöz légy Mária, rózsafüzér, Mária tizenkét csillagú olvasója, halottak olvasója, valamint a Mária hét földi és hét mennyei örömről szóló imádság. A Mária-kultusz szorosan összefonódik a halál, a halálra való felkészülés és a mennybe jutás lehetőségének gondolatával, ez a kettő az exemplumok központi motívuma. A pozitív ideált megfogalmazó, azok követésére ösztönző és azokkal vigasztaló történetekkel szemben kisebbségben vannak a bűnös, erkölcstelen élettől negatív példával elrettentő, alapvetően figyelmeztetést, tiltást tartalmazó szövegek (pl. ne hagyatkozz a saját lelkiismeretedre, ne gondold magad büntelennek, tartózkodj a tisztátalan gondolatoktól, ne légy önző, kegyetlen). A különböző motiváció gyakran elválaszthatatlanul összekapcsolódik.

Mondanivalóját Nádasí kétféle tartalmi eszközzel hangsúlyozza. Az egyik lehetőség a témák visszatérése a különböző tanúságok exemplumaiban. A másik az, amikor egy tanúságon belül ugyanahhoz a témához két vagy több történetet kapcsol. Ezek az exemplumpárok és sorozatok rendszerint egy erény, szabály, magatartásmód vagy vétek különböző minőségeit mutatják be, a cél a téma kiemelése, ismételése, a megjegyzés és a rögzítés az emlékezetben. A sorozatok összeállításának elve a mennyiségi vagy minőségi fokozás, a pozitív és negatív példák szembeállítás, az időrend vagy éppen a különböző korból származó szövegek, esetek összekapcsolása. Nádasí összesen nyolc tanúságban használ egynél több exemplumot. Ezeknek a sorozatoknak a központi témái lényegében azonosak az egész mű tartalmi súlypontjaival: a Mária-tisztelet és annak

formáit, a bűnbánatot, valamint az üdvösség és a kárhozat gondolatát hangsúlyozzák.

A másodlagosan beágyazott szerzői szándékok közül említést érdemel a vigasztalás, valamint az idő beosztása, kezelése. Ez utóbbi a kötet rendező elveként is megjelenik. Nádasí gyakran hangsúlyozza az ajánlott cselekvésforma végzésének idejét (pl. az ünnep vigiliáján; reggeli, déli, esti harangszóra; óraüteskor; szerdán, pénteken, szombaton) és gyakoriságát (pl. gyakran; napon-ta; legalább szombaton vagy vasárnap; havi szentek). Ezek az utalások egyrészt jelzik a szerző törekvését a vallási cselekvések integrációjára a mindennapi élet keretei közé, másrészt világosan mutatják az exemplumok fegyelmező funkcióját.

Az exemplumkutatás ismételten utalt a szerzők szórakoztató szándékára. A szövegek egymáshoz viszonyított szórakoztató értéke Nádasínál jelentősen eltérő. Közepesen szórakoztatónak mondható az exemplumok mintegy fele, a fennmaradó részen a magas és az alacsony szórakoztató értékű szövegek körülbelül egyenlő arányban osztoznak. Csupán egyetlen, a legelső szövegről állítható, hogy szórakoztató értéke a többihez viszonyítva rendkívül magas. A cél itt nyilvánvalóan a figyelem felkeltése. A szórakoztató érték tovább vizsgálható a szövegek alakítását meghatározó formai jegyek összessége alapján. Az exemplumok túlnyomó többsége ünnepélyes, magasztos, megnyugtató hangvételű, a pozitív kimenetelt, az optimista életfelfogás, állapot elérését hangsúlyozza. A drámai hangvételű exemplumok száma viszonylag kevés, a kifejezetten tragikus kimenetelűeké elenyésző. Ugyancsak elvétve található egy-egy mehökkentő, humoros és semleges, tanács jellegű szöveg. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy az exemplum szórakoztató funkciója alapvetően a szerzői szándék és a befogadó szövegek függvénye. Mindenféle általánosítás, hogy pl. a katolikus szerzők nagyobb súlyt helyeztek az exemplumok szórakoztató szerepére, mint a protestáns prédikátorok, alaptalan. A kérdés szerzőnként külön vizsgálatot igényel.

Formai jellemzők

Az elbeszélésmód mennyiségi jellemzésére a szövegek terjedelme a legalkalmasabb. Az exemplumok hosszúsága rendkívül változatos: a hat sortól a 145 sorig terjed. A legtöbb, tizenhat szöveg terjedelme 26–50 sor között mozog. Ezt követik a 11–25, illetőleg az 51–75 sor közötti hosszúságú szövegek csaknem egyenlő számban. A 6–10 és a 76–100 sor közötti terjedelmű szövegek száma egyaránt négy, száz sornál hosszabb szöveg csupán kettő található. Ezek a számok azt is jelzik, hogy az anyagban nagyjából egyenlő arányban találhatók a részletező, a közepesen részletező és a nem részletező előadásmódot alkalmazó szövegek. Azok az exemplumok, amelyek egy tanúságon belül két vagy több tagból álló sorozatot alkotnak, általában rövidebbek, míg az önmagukban állók

hosszabbak. A két vagy több epizódból, motívumból álló, magas cselekvési intenzitású, részletesen elbeszélte szövegek rendszerint hosszabbak, míg az egyepizódos, alacsony cselekvési intenzitású, összefoglalóan elmondottak rövidebbek.

További összefüggés figyelhető meg a terjedelem, az előadás részletessége és a szövegek kora között. Eszerint néhány kivételtől eltekintve a középkori eredetű szövegek, amelyeket Nádasi ismertebbnek tarthatott, rövidebbek, a XVI–XVII. századból származóak viszont hosszabbak. Ezt mutatja például, hogy a 25 sor alatti, illetőleg a 25 sor fölötti szövegek aránya a tizenkét középkorra datált vagy datálható exemplumnál 1:2-höz, a tizennégy XVI–XVII. századi szövegnél viszont az arány 1:6-hoz. Ez egyben mutatja a középkori szövegek elhasználódási folyamatát.

Az előadásmód minőségi jellemzőit vizsgálva szem előtt kell tartanunk, hogy az exemplumok szövegét Nádasi többnyire latin nyelvű forrásokból merítette. Az alkalmazott stíluseszközök sok esetben megegyeznek a manierizmus formai sajátosságaival. A manierista kifejezésmód korlátlan érvényesülésének felhasznált források eltérő, ám a műben jelentős mértékben integrált stílusrétegei, a kétségtelenül megállapítható fordítói önállóság és a szükséges rövidsége, tömörsége törekvés együttesen szabtak határt. Nádasi különösen kedvelte az azonos mondatrészek, szerkezetek, így mindenekelőtt a jelzők halmozását és a hangulatfestő jelzők alkalmazását. Szívesen használt különleges szóképeket, s gyakran élt a belső monológnak, a természetfölötti személyek beszéltetésének, illegőleg az égi és a földi szereplők párbeszédének a lehetőségével. Gyakori eszköz az ismétlés, a fokozás és az ellentét. Az ismétléssel történő hangsúlyozás egyik formája az, hogy egy szövegrészt latinul és magyarul is közöl. Gyakran található nála metafora, hasonlat, megszemélyesítés, költői kérdés, felkiáltás, felsorolás, részletezés, s törekszik a belső lélekábrázolásra, beleélő ábrázolásra is. A mondatalkotás jellemző sajátossága az ellentétező szerkesztés. Néhány esetben imádságrészletet illeszt a szövegbe, illetőleg a történeten belül egy másik történetet ad elő.

Az exemplumokban csupán néhány bibliai idézet, bibliai hivatkozás és jézusi példabeszédre való utalás található. Az ószövetségi idézeteknél Nádasi csupán a bibliai könyvet jelzi, az újszövetségiéknél még azt sem. A bibliai idézetet többnyire az elbeszélés közben, hangsúlyos helyen, egy esetben az exemplum után, mintegy annak lezárásaként helyezte el. A viszonylag rövid terjedelmű, tíz sornál mindig rövidebb idézetek a szerző szándéka szerint kifejezik a főhős halál előtti áhítatát, készenlétét a halálra, felszólítják valamilyen cselekvésre vagy előidézik a megtérést.

Az elbeszélő szövegek mintegy felében megfigyelhető a cselekedetek, állapotok, szándékok, hatások halmozása, ismétlődése. Leggyakoribb a pozitív cselekedetek, állapotok stb. és a természetfölötti hatások halmozása, míg a negatív cselekedetek, állapotok stb. ismétlődése csupán néhányszor fordul elő. Az ilyen jellegű ismétlődések többsége egy történeten belül egyirányú kombi-

nációt alkot, pozitív vagy negatív irányba mutat, kisebb része kétirányú kombinációt hoz létre. A halmozások utolsó tagja rendszerint azonos az exemplum meghatározó motívumával vagy befejezésével: a főhős halálával, egy hosszabb életszakaszra vagy az adott helyzetre szóló megoldás megszületésével.

Az exemplumok meghatározó stíluseszközei a különféle elbeszélő motívumok. Túlnyomó többségük a leírt események csodás természetfölötti jellegét hangsúlyozza, s Máriával, illetőleg a halállal, a haldoklóval és a halott lelkével kapcsolatos. Ezek az elemi narratív formák és típusok, nemzetközi motívumok szinte kivétel nélkül megtalálhatók a középkori legenda- és exemplumirodalomban, néhány szöveg egy-egy egész legenda összefoglalását vagy részletét adja (pl. Egyiptomi Mária, Teofil, Brigitta).¹⁷ A halál gondolatát Máriával összekötő motívumok közül a következők fordulnak elő: a haldoklót Mária, Jézus, a szentek, angyalok látogatják; a haldokló megöleli Máriát; a haldoklónak Mária megmutatja a mennyet; a holttest Mária képe felé fordul; Mária a halott lelkét fehér galamb képében keblébe rejt; Mária a halott lelkének közbenjárója az ítéletkor. A halállal kapcsolatos további motívumok: a halál előre jelzése; a halott feltámad vagy lelke megjelenik, beszámol sorsáról és túlvilági üzenetet ad át (ún. revocatus motívum); a halott túlvilági sorsa, ítélete, üdvözülése; a halott lelkének mennybevitete (mennybemenetele fehér létrán); a halott teste jó illatot áraszt; a halott testét angyalok füstölik. További Mária-motívumok: Mária megjelenik, beszél, imára tanít; a meg nem gyönt bűnökre figyelmeztet; elűzi az ördögöt. Az ördöggel kapcsolatos történetekben megtalálható még a kísértés, a szövetségkötés és a könyvvel való elűzés motívuma. A természetfölöttivel való közvetlen kapcsolat lehetőségére utal a mennyei szózat, az álom, a csodás megmenekülés, az égi tanács és kérés motívuma. Egyéb motívumok: az angyalok letörlik a munka után áldozó verejtékét; az imádkozó szájában édes ízt érez; szájából rózsza ill. hervadt virág jön ki; bűnbánat közben a szív kettéhasad.

A történetek előadásának fontos része forráshivatkozás. A negyvenöt exemplumból Nádasai harminchat esetben jelöli forrását, további négy szövegnél a forrás valószínűsíthető. Húsz szövegnél az idézett szerzőre, ill. szerzőre és műre, tizenöt szövegnél csak műre hivatkozik. Egy alkalommal a használt kézirat forrás őrzési helyét jelöli meg, egy másik esetben pedig a forrás forrását is közli. A forráshivatkozás elhelyezése négy fő típust mutat. 1. A leggyakoribb az, amikor a szöveg elején, az első mondatban vagy az első mondat után zárójelben van a forrásutalás. Előfordul, hogy a szöveg előtt csillag jelzi a lábjegyzetet, s a hivatkozása lap alján található. 2. A másik gyakori lehetőség, hogy a hivatkozás a szöveg végén található. 3. Csupán elvétve fordul elő forrásjelölés és folyamatos szövegben (zárójelben vagy az utolsó mondat előtt) illetőleg 4. kettős hivatkozás a történet elején és végén. A forrásjelölések többségének elhelyezése a szöveg kiemelt részeiben egyrészt aláhúzza a hivatkozások hitelesítő szerepét, másrészt jelzi a szerző törekvését az elbeszélés folyamatosságának megőrzésére.

A hivatkozások mintegy felét Nádasi kommentár kíséretében illeszti a szövegbe. A kommentár mindig rövid, s a forrás irodalmi jellegét („amint írja”, „azt írja”, „azt írják felőle”), a forrás és Nádasi („azt olvasom”, „azt olvastam”), ill. a forrás és a mű olvasójának kapcsolatát állítja előtérbe („hallyad, avagy olvasad, mit ír”). A hitelesítő formula néha nem a forrásra, hanem magára az exemplumra vagy annak egy részére vonatkozik („látta a Tolosai püspök”, „azt szokta vólt gyakran mondani”, „a mint Marianak fiai cselekszenek mind Magyarországbán, mind Olasz mind Német-Országban, és másut-is”). A hivatkozás személyes élményre (élménybeszámoló forma), illetőleg a történet hallomás útján való megismerésére itt nem fordul elő.

Mindebből látható, hogy az exemplumok előadásmódja és műfaji skálája meglehetősen változatos. Egyszerre több műfajt sűrítenek magukba, hagyományos irodalmi műfajokról csupán korlátozott értelemben beszélhetünk. A szövegek többsége azonosítható valamilyen szorosabb értelemben vett irodalmi alakzattal. Kisebb része valamely műfajjal rokon formának nevezhető, s más formák is találhatók. Általános tendencia a műfaji keveredés és kiegyenlítődé, valamint a különféle redukált formák előtérbe kerülése. A főbb típusok a következők:

1. *Tekintélyi hivatkozás* az állítást igazoló ismert személyekre (pl. Szent Ágoston szerint penitenciával kell a halálra készülni, 12–13. o.).

2. Valamely ismertnek feltételezett csodás esemény *említése* (pl. Mária ígérete a rózsafüzér használatával kapcsolatban, 127.).

3. A központi szereplő életútjának vagy az életút egy részének rövid összegzése, *summája* (pl. egy hetven éves öregember vallomása halálos ágyán a társulati életéről, melyben két éve vesz részt 31–32. o.).

4. Az *életút* bemutatása kiragadott példák segítségével (pl. Szt. Romaeus imádkozási szokásai, Mária-tisztelete prédikációiban, kedves zsoltára, csodálatos halála, 118–121. o.).

5. *Legenda részlete, töredéke* a szent erényeinek, élete csodás eseményeinek kiemelésével (pl. Portugáliai Ferdinánd Mária-tisztelete és halála, 88–92. o.; Szt. Opportuna böjti szokása és látomása halála előtt, 109–112. o.; Becket Tamás imaélete és Mária-jelenése, 157–162 o.).

6. *Teljes legendaszöveg* tartalmi összegzése, kivonata (pl. Teofil, 14–15. o.; Egyiptomi Mária, 15–18. o.).

7. A meglepő, váratlan fordulattal végződő, rövid történetek *anekdotikus jellegűek* (pl. egy bonni diák koporsójánál Mária a diák lelkét galamb képében keblébe rejti, mert jól tanult, 175–176. o.).

8. Rövid *tudósítás* a hős életének meghatározó, tanulságos, rendkívüli eseményéről (pl. Oliva Sándor kardinálist három éves korában Mária mentette meg a kútbafulástól, 64–69. o.; egy városi tanácsos halálos ágyán lépett a társulatba, 24–27. o.; egy jezsuita tizenöt évig készült a halálra, amit Mária előre jelzett neki, 76–7 o.).

9. A központi szereplő cselekedeteinek, sorsfordulatának tömör, kerek elbeszélése *novella*, *keretes novella* formájában (pl. egy többszörösen gyilkos ifjú tettei, bűnbánata és halála, 2–11 o. egy halott asszony temetése előtt feltámad, meggyón és elmondja a túlvilági ítéletet, 35–40. o.).

Ez a tipológia valamivel részletesebb, mint amit például Vásárhelyi Judit hozott létre Szenci Molnár Albert Discursus-fordításának történeti alapján, a fő típusok azonban az elbeszélő szövegeket tekintve lényegében azonosak.¹⁸ Nádasinál a meghatározó elbeszélésforma a *tudósítás*, a szövegek egyharmada ide sorolható. Ez az a forma, amely a legjobban megfelel a hihetőség kritériumának, amely nagymértékben magához hasonlít más formákat, s amelynek redukzív hatása a többi szövegtípusban is jól lemérhető. A tudósításban a csodás, rendkívüli események, legendák, csodatörténetek stb. mint valóságos események, „igaz történetek” jelennek meg, s ezáltal a hit és az értelem közötti területen hatnak az olvasóra.

Összegzés

A tipológiai elemzés, az exemplumok rendszerének és használatának vizsgálata alapján úgy vélem, a bemutatott mű és vele együtt Nádas életműve jelentős részének helyét a szóbeliség és az írásbeliség, irodalom és folklór határán, az ún. írott folklór területén kell kijelölnünk.¹⁹ A következtetéseket, amelyek újabb művek elemzésével nyilván tovább finomíthatók, tézisszerűen így összegezhetem:

1. Az elemzett mű anoním megjelenése utal arra, hogy Nádas egy közös szöveg hagyományból, mások által is használt forrásokból és módszerekkel merít, s egyben előre jelzi a szerző fokozatos elnévtelenedését az újabb kiadások és feldolgozások történetében. Az önálló irodalmi teljesítményt a hagyományos módszerekkel nehezen lehet megragadni.

2. Az additív módon felépített mű a tetszőlegesen bővíthető töredék benyomását kelti. Formailag nyitott sorozatokból áll, hiányzik a zárt szerkesztés, ami egyrészt a gyakorlati használat, a hatás feltétele, másrészt lehetővé tette a legkülönbözőbb szövegek felhasználását.

3. Az exemplumszövegek a funkció, a morális célkitűzés és a narratív megformálás tekintetében nagy változatosságot mutatnak az elbeszélő szándék függvényében. Meghatározó szerkezeti, tartalmi és formai jellemző az ismétlés. A szöveg érinthetlenségének fogalma ismeretlen.

4. Az írott szöveg jelentős része közvetve a szóbeli elbeszéléseken nyugszik. Számos kortársához hasonlóan Nádas a középkori szöveg hagyomány elemeit az újkori, kortárs szövegekkel egyenértékűnek tekinti. A kettőt a jól bevált retorikai hagyomány követése, az azonos feldolgozásmód, az azonos motívumok felhasználása és a manierista stílus egységesítő ereje révén integrálja. Az

így létrehozott szöveg az új feldolgozások, átdolgozások, ismétlések stb. kimeríthetetlen forrása.

5. Nádasi műfajhasználatát a mű és az egyes szövegek szintjén egyaránt az irodalmi és a folklorisztikus formák, a vallásos és a világi műfajok keveredése, ingadozása, a témák és a műfaji minták egymásba mosódása, egy sajátos folklór típusú alkotásmód jellemzi. Műfajai folklorisztikus műfajok abban az értelemben, hogy szoros kapcsolatban állnak a barokk vallásgyakorlat meghatározott formáival. A szövegek a jámborsági gyakorlatból táplálkoznak, reprodukzív módon visszahatnak arra és adott esetben fel is oldódhatnak abban. Ezért a poétikai, retorikai eszközöket és az azok alapjául szolgáló pragmatikus formákat nem mindig lehet elkülöníteni egymástól, az előbbieket rendszerint az utóbbiak alá rendeli. Az elbeszélő műfajokat és a használati irodalom különféle irodalom alatti formáit egyaránt igénybe veszi, s az azonosnak és a változatoknak, a szeriális tartalmaknak és formáknak minél teljesebb integrációját hozza létre.

JEGYZETEK

1. DAXELMÜLLER, Christoph, *Zum Beispiel: Eine exemplarische Bibliographie* (Teil I–II). *Jahrbuch für Volkskunde* 13 (1990) 218–244., 14 (1991) 215–240. Vö. BERLIOZ, Jacques, *Introduction à la recherche dans les exempla médiévaux*. In: *Les Exempla médiévaux. Introduction à la recherche, suivie des tables critiques de l'Index exemplorum de Frederic C. Tubach*. Sous la direction de Jacques Berlioz et Marie Anne Polo de Beaulieu. Paris, 1992. 15–73. – A kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatja.
2. DAXELMÜLLER, Christoph: *Narratio, Illustratio, Argumentatio, Exemplum und Bildungstechnik in der frühen Neuzeit*. In *Exempel und Exempelsammlungen*, Hgg. Walter HAUG, Burghart WACHINGER. Tübingen, 1991. 77–94. itt: 80–81.
3. MOSER-RATH, Elfriede (Hg.), *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes*. Berlin, 1964.; WOLF, Herbert, *Erzähltraditionen in homiletischen Quellen*, In: *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus*. Hg. Wolfgang BRÜCKNER. Berlin, 1974. 704–756.
4. WELTER, Jean-Thiébaud, *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age*. Paris – Toulouse, 1927. (Reprint Genève, 1973)
5. TUBACH, Frederic C., *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. Helsinki, 1969., ²1981.
6. SCHADE, Heidemarie, *Andreas Hondorffs Promptuarium Exemplorum* In, *Volkserzählung* (3. jegyzet) 646–703.
7. GRUPPE, Heidemarie, *Katalog der Luther- und Reformationssagen des 19. Jahrhunderts*. In *Volkserzählung* (3. jegyzet) 295–324.; REHERMANN, Ernst Heinrich, *Das Predigtexemplum bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts*. Göttingen, 1977. DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp. 1992.

8. FISCHER, Edda, *Die „Disquisitionum magicarum libri sex“ von Martin Delrio als gegenreformatorische Exempel-Quelle*. Diss. Phil. Frankfurt a. M. 1975.; METZGER, Wolfram, *Beispielkatechese der Gegenreformation. Georg Voglers „Catechismus in Ausserlesenen Exempeln“*, Würzburg 1625. Würzburg – München 1982.; SCHNEIDER, Alois, *Narrative Anleitung zur Praxis pietatis im Barock. Dargelegt am Exempelgebrauch in den „Iudicia Divina“ des Jesuiten Georg Stengel (1584–1651). Mit einem Exempelkatalog. I–II*. Würzburg, 1982.; HAHNER, Gudrun, *Exempelgebrauch im Lauretanum Mariale des Laurentius Lemmer*. Würzburg 1687. Würzburg, 1983.; HOFFMANN, Lothar, *Exempelkatalog zu Martin Progers Beispielkatechismus von 1724*. Würzburg, 1987.; VOLLMER, Renate, *Die Exempel im „Wunderspiegel“ des P. Benignus Kybler S.J. von 1678*. Würzburg, 1989.; BECK, Wolfgang, *Protestantische Beispielerzählungen und Illustration materien. Ein Katalog aufgrund der Erbauungsbücher von Johann Jacob Otto*. Würzburg, 1992.
9. Vö. HINTEN, Wassilia von, *Wundererzählungen als Exempel bei dem Jesuiten C.G. Rosignoli*. Jahrbuch für Volkskunde 3 (1980) 65–74.
10. BECK, Wolfgang, *Protestantischer Exempelgebrauch am Beispiel der Erbauungsbücher Johann Jacob Othos. Versuch einer methodischen Anleitung*. Jahrbuch für Volkskunde 3 (1980) 75–88.
11. Szabó Károly zárójelben Nagyszombatot adja meg megjelenési helyként. Sztripszky az 1974. sz. tétel alatt „Pozsony 1645” megjegyzéssel, szerző nélkül hozza, s nem azonosítja az RMK 778. sz. alatt leírt művel.
12. *Seraphinus divini amoris...* Pragae, 1666. 1. „Posony circa a. 1643.” megjegyzéssel.
13. SOUTHWELL, Nathanael. *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu, Romae*, 1676. 482.; STÖGER, Joannes, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu ab ejus origine ad nostra usque tempora*. Viennae, 1856. 242.; SOMMERVOGEL, Carlos, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. I–X. Paris, 1890–1909. V. 1521–152.
14. Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, RMK I. 154.
15. TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő áhitati irodalom európai kapcsolatai: Nádasí János*. ItK 96 (1992) 579–593.
16. A címlap utalása mellett ezt erősíti meg az egyik exemplum figyelmeztetése. Ez arra inti az olvasót, hogy ne csak maga imádkozzon, hanem gondoskodjon cselédei imáiról is. (128–129. o.)
17. Vö. TUBACH (5. jegyzet)
18. SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono. (Értekezés a legfőbb jóról)*. S. a. r., bev., jegyz. VÁSÁRHELYI Judit. Bp., 1975. 37–38.
19. ASSMANN, Aleida, *Schriftliche Folklore. Zur Entstehung und Funktion eines Überlieferungstyps*. In *Schrift und Gedächtnis, Beiträge zur Archäologie der literarischen Kommunikation*. Hgg. Aleida und Jan ASSMANN, Christof HARDMEIER. München, 198. 175–193. Vö. EYBL, Franz M., *Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*. Tübingen, 1992. 34–38.

THE USE AND TYPES OF EXAMPLES IN JÁNOS NÁDASI'S WORKS

A still unsolved problem of example-research is the organisation, typology and availability of the material. At the basis of our detailed analysis stands János Nádasí's work: *Maria, aeternitatis beatae porta sancta*, i. e. Mary, the door of the happy eternity. The choice can first of all be explained by the fact that the volume is Nádasí's first known work, originally written in Hungarian, in which examples play a decisive role as parts of a system of devices already formed in its great lines. As the comparison of texts witnesses it, the use of the text-organising devices is very large and shows many parallelisms with the technique and devices of verbal narration. After the typological analysis and the research of the system and use of the examples, the presented work as well as the major part of Nádasí's oeuvre is to be situated on the verge of verbality and written literature, literature and folklore: on the area of the so-called written folklore.